

Погляд на півстолітню діяльність Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки

*Премії для вчених - річ абсолютно необхідна.
Українська наука, її традиції, школи, унікальні досягнення,
безумовно, не тільки загальнонаціональне, а й світове надбання.
Наукова думка - це частина нашої спільної культури, цивілізації, а
історія наукових ідей - символ прогресу і руху вперед.*

Для реалізації інноваційної політики держави, впровадження в практику ефективних науково-технічних розробок особливе значення має загальнодержавне заохочення вчених і фахівців до активного розвитку науки і техніки.

Ще тоді, коли Україна була у складі Радянського Союзу, стала зрозумілою потреба у додаткових кроках щодо стимулювання розвитку науки. Задля підвищення престижу наукової праці, національного визнання її суспільної значимості, залучення до наукових установ талановитих учених у квітні 1969 р. було засновано Державні премії УРСР у галузі науки і техніки (*постанова ЦК КПУ і РМ УРСР від 23.04.1969р. №285*). Для розгляду робіт, висунутих на здобуття Державних премій та прийняття рішень про їх присудження, у вересні 1969 року затверджено персональний склад Комітету по Державних преміях Української РСР при Раді Міністрів УРСР (*постанова РМ УРСР від 10.09.1969р. №516*). Комітет приймав рішення про присудження Державних премій та подавав їх на затвердження до ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР. Перше нагородження відбулось в грудні 1969 року (*постанова ЦК КПУ і РМ УРСР від 25.12.1969р. №664*)

Роботою Комітету керувала президія на чолі з Головою Комітету, персональний склад якої затверджувався постановою ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР.

Перші три роки Комітет приймав рішення про присудження щороку до 10 Державних премій та подавав їх на затвердження ЦК КПУ і РМ УРСР. Далі, з метою стимулювання праці вчених і науково-педагогічних працівників, починаючи з 1972 року, встановлюється додатково 2 Державні премії УРСР в галузі науки і техніки за створення підручників для вищих, середніх спеціальних і середніх учбових закладів (*постанова ЦК КПУ і РМ УРСР від 20.08.1971 р. №409*). З 1976 року збільшено кількість Державних премій до 17 (*постанова ЦК КПУ і РМ УРСР від 11.11.1976 р. №515*).

Починаючи 1975 року, за підсумками соціалістичного змагання щороку присуджувались Державні премії УРСР за видатні досягнення у праці передовикам соціалістичного змагання (*постанова РМ УРСР від 13.08.1974р. № 414*). Останнє таке нагородження відбулося у 1990 році. Нагороджених 582 персоналії.

З 1991 року щорічно присуджувалось до 19 Державних премій, з них 2 - за підручники (*постанова Кабінету Міністрів Української РСР від 25.10.1991р. № 287*). Роботи, висунуті на здобуття Державних премій Української РСР, приймались Комітетом щороку до 25 квітня.

Перелік робіт, відібраних Комітетом для дальшого обговорення, публікувався з зазначенням авторів цих робіт у республіканській і обласній пресі не пізніше як за три місяці до присудження премій.

Обговорення робіт, висунутих на здобуття премій, організовувалось науково-технічними товариствами, науково-дослідними установами, вищими учбовими закладами, редакціями республіканських періодичних видань і громадськими організаціями. Матеріали обговорення враховувались при розгляді робіт.

Рішення Комітету про присудження премій приймалися таємним голосуванням більшістю не менше 3/4 голосів від числа присутніх. Постанови Центрального Комітету КП України і Раді Міністрів УРСР про присудження Державних премій Української РСР в галузі науки і техніки публікувались у пресі до дня проголошення радянської влади на Україні - 25 грудня.

28 березня 1995 року Указом Президента України №263/95 затверджено Положення про Комітет з Державних премій України в галузі науки і техніки, згідно якого Комітет було підпорядковано безпосередньо Президентові України. Персональний склад Комітету затверджував вже Президент України, а склад президії Комітету – голова Комітету відповідним наказом. Роботи приймалися секретаріатом Комітету до 1 квітня, а указ про нагородження підписувався до 31 грудня.

Враховуючи зміни, що відбулися в суспільстві після революції гідності 2015 року, Указом Президента України від 31.05.2016р. № 230/2016 внесено зміни до "Положення про Комітет з Державних премій України в галузі науки і техніки". Комітет став допоміжним органом, що забезпечує здійснення Президентом України повноважень із нагородження до 15 Державними преміями України в галузі науки і техніки (з них до 4 за роботи, що становлять державну таємницю), присудження до 40 премій Президента України для молодих вчених, призначення 300 стипендій Президента України та 320 Кабінету Міністрів України для молодих вчених.

Комітет очолює голова, якого призначає Президент України. Персональний склад Комітету затверджує Президент України за поданням голови Комітету строком на 4 роки. До складу Комітету включаються вчені та фахівці, які здобули авторитет у сфері наукової і науково-технічної діяльності, також за посадою включаються Міністр освіти і науки України, президент Національної академії наук України та президенти національних галузевих академій наук.

Роботу Комітету спрямовує президія Комітету. Діяльність Комітету забезпечується його Секретаріатом.

За 52 роки у Комітеті працювали 427 висококваліфікованих фахівців, більшість з них неодноразово входили до його складу. Персональний склад Комітету оновлювався 12 разів.

№	НОРМАТИВНИЙ ДОКУМЕНТ, ЯКИМ ЗАТВЕРДЖЕНО СКЛАД КОМІТЕТУ	КІЛЬКІСТЬ ОСІБ
1	Постанова Ради Міністрів Української РСР від 10 вересня 1969 р. №516 (Голова Ради Міністрів Української РСР О.Ляшко)	66
2	Постанова Ради Міністрів Української РСР від 28 квітня 1973 р. № 212 (Голова Ради Міністрів Української РСР О.Ляшко)	69
3	Постанова Ради Міністрів Української РСР від 3 травня 1977 р. № 255 (Голова Ради Міністрів Української РСР О.Ляшко)	80
4	Постанова Ради Міністрів Української РСР від 15 травня 1981 р. № 281 (Голова Ради Міністрів Української РСР О.Ляшко)	86
5	Постанова Ради Міністрів Української РСР від 30 квітня 1985 р. № 188 (Голова Ради Міністрів Української РСР О.Ляшко)	87
6	Постанова Ради Міністрів Української РСР від 31 березня 1989 р. № 96 (Голова Ради Міністрів Української РСР В.Масол)	90
7	Постанова Кабінету Міністрів України від 5 червня 1993 р. №420 (Прем'єр-міністр України Л.Кучма)	90
8	Указ Президента України від 4 березня 1997 р. №203/1997 (Президент України Л.Кучма)	88
9	Указ Президента України від 14 червня 2000 р. №800/2000 (Президент України Л.Кучма)	95
10	Указ Президента України 19 квітня 2006 р. №314/2006 (Президент України В.Ющенко)	98
11	Указ Президента України 18 червня 2015 р. №345/2015 (Президент України П.Порошенко)	78
12	Указ Президента України 24 грудня 2019 р. №945/2019 (Президент України В.ЗЕЛЕНСЬКИЙ)	70

Рис. 1. Перелік нормативних документів, якими затверджено склад Комітету

П'ятдесят років головою Комітету був президент Національної академії наук України академік **Борис Євгенович Патон** – видатний учений, організатор науки, перший Герой України. *Фундаментальні дослідження Бориса Патона щодо взаємодії зварювальних джерел нагрівання з розплавленим металом заклали основу для створення нової галузі металургії – спеціальної електрометалургії. Під його керівництвом створено принципово новий спосіб зварювання – електрошлаковий, вперше розпочато дослідження в галузі застосування зварювання та споріднених технологій у космосі. Борис Євгенович – головний ініціатор та ідеолог створення та впровадження унікальної технології зварювання живих тканин, яка дозволяє здійснювати відновлення фізіологічних функцій ушкоджених органів. Його наукові досягнення загальноновизнані і відомі далеко за межами держави.*

Для повного і всебічного вивчення робіт, поданих на здобуття Державних премій, з метою об'єктивної та аргументованої оцінки при Комітеті завжди працювали спеціалізовані секції (далі секції) з окремих галузей науки і техніки. Секція Комітету (до 25 осіб) утворювалась із числа членів Комітету, авторитетних вчених та відомих фахівців відповідного напрямку науки.

Склад секції затверджується президією Комітету. Керує роботою секції бюро, яке утворюється у складі голови, його заступників (вони, як правило, є членами Комітету) та вченого секретаря. У засіданні секції можуть брати участь тільки її члени. Рішення секції приймається таємним голосуванням більшістю голосів присутніх на засіданні.

Голови секцій - це видатні науковці, активні громадські діячі, вплив яких на розвиток науки в Україні складно переоцінити, їх здобутки широко відомі за межами України.

У 1970 році за дорученням Б.Є.Патона академік *Ростислав Євгенович КАВЕЦЬКИЙ* (1899-1978) – патофізіолог, онколог, творець концепції про взаємодію пухлин і організму зібрав колектив однодумців і заклав підвалини для плідної роботи секції медицини Комітету. До першого складу секції входили легендарні особистості: *БОГОМОЛЕЦЬ О.О., ПУЧКОВСЬКА Н.О., ЛУК'ЯНОВА О.М., МАЛАЯ Л.Т., ШАЛІМОВ О.О., ЧЕБОТАРЬОВ Д.Ф.* та інші.

У 1971 році створена секція кібернетики, обчислювальної техніки та засобів автоматизації. Очолив секцію видатний вчений-мислитель, академік *Віктор Михайлович ГЛУШКОВ* (1923-1982), який відзначався широтою і глибиною наукового бачення. Своїми працями випередив час і став основоположником інформаційних технологій в колишньому Радянському Союзі.

Організував і очолив роботу секції металургії академік *Зот Ілліч НЕКРАСОВ* (1908-1990), головна заслуга якого – вирішення комплексу проблем відбудови та подальшого розвитку вітчизняної металургійної галузі в складний післявоєнний період. Фундаментальні дослідження і застосування природного газу та кисню в доменній плавці дали можливість вивести вітчизняне доменне виробництво на світовий рівень.

"Не боятися труднощів, шукати, здобувати, не плисти по міліні" - ці слова якнайкраще характеризують першого голову секції легкої та харчової промисловості, непересічну особистість *Георгія Васильовича ДЗИСЯ* (1926-2003). За своєю натурою він був творцем і встиг зробити багато чого в житті, особливо на посаді Міністра легкої промисловості України. Передбачив майбутнє в економічній розбудові суспільства, організувавши абсолютно нову для України службу державної атестації нових товарів.

Понад сорок років свого життя присвятили роботі в Комітеті високоповажні вчені світового рівня, гордість нашої країни, академіки НАН України:

ЛУКІНОВ Іван Іларіонович (1927-2004) – видатний вчений-економіст провів фундаментальні дослідження процесів відтворення, закономірностей формування виробничих витрат і результатів, собівартості й вартості продукції. Розробив теорію диференціальної ренти, міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції та методики економічного аналізу.

Очолював секцію соціогуманітарних наук Комітету.

МИТРОПОЛЬСЬКИЙ Юрій Олексійович (1917-2008) – видатний математик, отримав фундаментальні результати в галузі асимптотичних методів нелінійної механіки, якісних методів теорії диференціальних рівнянь, у дослідженні динаміки коливних процесів у нелінійних системах. Створив алгоритм побудови асимптотичного розкладання нелінійних диференціальних рівнянь, що описують нестационарні коливальні процеси.

Понад 35 років очолював секцію математичних наук Комітету та понад 5 років – секцію розгляду робіт молодих вчених.

КОСТЮК Платон Григорович (1924-2010) – фундатор наукової школи нейрофізіології, клітинної та молекулярної фізіології, біофізики. Вперше в світовій науці розробив методику внутріклітинного діалізу соми нервової клітини та застосував її для дослідження мембранних і молекулярних механізмів цієї клітини. Зробив вагомий внесок у розкриття гомеостазу іонів кальцію в нервових клітинах.

Понад 35 років очолював секцію біології Комітету.

КУХАР Валерій Павлович (1942-2017) – засновник наукового напрямку – хімія біорегуляторних процесів. Створив наукову школу, що здійснює дослідження властивостей низькомолекулярних біорегуляторів і хімічне моделювання біологічних процесів. Його піонерські дослідження допомогли з'ясувати найбільш загальні закономірності процесів регуляції у живій клітині.

Понад 20 років очолював секцію екології та захисту навколишнього середовища Комітету.

НОВИКОВ Микола Васильович (1932-2017) – засновник нових напрямків розвитку сучасного матеріалознавства – синтезу крупних високоміцних кристалів алмазу різного кольору, одержання алмазних і алмазоподібних плівок та покриттів з особливими властивостями, високо температурної кераміки, комп'ютерного матеріалознавства в галузі екстремально високих параметрів діючого середовища.

Понад 10 років очолював секцію машинобудування, транспорту та зв'язку Комітету.

МОВЧАН Борис Олексійович (1928-2019) – фундатор наукової школи одержання нових матеріалів багатофункціональних покриттів за допомогою методу електронно-променевої технології випаровування і конденсації у вакуумі. Розробив варіанти електронно-променевих гібридних нанотехнологій. Понад 15 років приймав участь у роботі секції металургії.

БАР'ЯХТАР Віктор Григорович (1930-2020) - видатний фізик. Отримав результати світового рівня в теорії магнетизму конденсованих середовищ, надпровідності, механічних властивостей твердих тіл, нелінійних явищ у фізичних системах і кінетики солітонів. Брав активну участь у роботі з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи.

Понад 30 років очолював секцію фізичних наук Комітету та понад 5 років очолював секцію розгляду робіт молодих вчених.

АНДРОНАТІ Сергій Андрійович (1940-2022) – вдатний вчений в галузі хімії біологічно активних речовин, зокрема теоретичних основ синтезу психо- і імунотропних, противірусних та інших лікувальних засобів. Створив і впровадив у медичну практику перший вітчизняний транквілізатор Феназепам, анксиолітичний препарат денної дії Гідазепам, противірусний препарат Аміксин.

Понад 20 років очолював секцію хімії та хімічної технології Комітету.

Щорічно в секціях Комітету працювало понад 300 професіоналів найвищого рівня, рік у рік демонструючи принциповість і порядність у прийнятті державницьких рішень.

Спочатку при Комітеті було створено 9 секцій, з 1995 року працювало 20 секцій, останні роки – 14 секцій:

1. МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ (фундаментальні дослідження в математиці, механіці, інформатиці і кібернетиці);
2. ФІЗИЧНІ НАУКИ (фундаментальні дослідження у фізиці, астрономії);
3. ХІМІКО-БІОЛОГІЧНІ НАУКИ (фундаментальні дослідження у хімії, біології, фармакології, фізіології);
4. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ (фундаментальні дослідження з економічних наук, соціології, психології);
5. ГУМАНІТАРНІ НАУКИ (фундаментальні дослідження з історії, політології, філології, філософії, юриспруденції);
6. ІНФОРМАЦІЙНІ ТА КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ (IT-технології, телекомунікаційні засоби та технології, прикладна інформатика, радіотехніка);
7. НОВІ РЕЧОВИНИ І МАТЕРІАЛИ (матеріалознавство, металургія, хімічні технології та виробництво, фармацевтика);
8. ЕНЕРГЕТИКА ТА ЕНЕРГОЕФЕКТИВНІСТЬ (енергетика, постачання енергії, виробництво електричного устаткування, енергозберігаючі технології);

9. РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ *(геологічні науки, геодезія; екологічна безпека, видобувна промисловість, розроблення корисних копалин);*
10. МЕДИЦИНА *(науки про життя, профілактика та лікування захворювань, у тому числі у сфері військової медицини);*
11. АГРОПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС *(аграрні науки, виробництво сільськогосподарської техніки, переробна та харчова промисловість);*
12. ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНІ ГАЛУЗІ ВИРОБНИЦТВА *(виробництво машин і устаткування, високотехнологічної продукції, транспорт);*
13. СЕКЦІЯ, яка розглядає роботи, що містять відомості, які становлять державну таємницю;
14. СЕКЦІЯ, яка розглядає роботи молодих вчених.

Процес розгляду матеріалів робіт, що представляються на присудження Державних премій, проходить і проходить в декілька етапів.

На першому етапі проводиться науково-технічна експертиза. Кожна робота рецензується двома незалежними рецензентами, у разі потреби кількість рецензентів збільшується. На засіданнях секцій (Комітету) аналізуються наукові результати роботи та за підсумками обговорення шляхом таємного голосування кращі з них рекомендуються на конкурс.

- ✓ *Таємне голосування на всіх етапах розгляду роботи – це головний механізм для попередження будь-яких корупційних порушень. Всі рішення приймаються більшістю голосів присутніх на засіданні членів Комітету (секції), крім рішення щодо внесення пропозицій про присудження Державної премії, яке приймається не менш як трьома четвертими голосів присутніх на засіданні членів Комітету (секції).*

Роботи, допущені Комітетом до конкурсу, обговорюються на наукових конференціях, засіданнях науково-технічних і вчених рад, приймають участь у тематичних виставках.

На другому етапі аналізуються матеріали громадського обговорення робіт за змістом та загальною оцінкою їх наукового значення та творчого внеску конкретних претендентів на здобуття премії. За рекомендаціями секцій Комітет приймає рішення щодо кандидатур для присудження Державних премій. Проект указу про присудження Державних премій України в галузі науки і техніки у подається на розгляд Президентові України.

Беззаперечним є те, що більшість робіт рекомендованих Комітетом для присудження Державної премії України в галузі науки і техніки, були актуальні не тільки на час присудження, а є такими і сьогодні.

За 52 роки Державною премією України в галузі науки і техніки відзначено 903 роботи, це 26% від розглянутих у Комітеті.

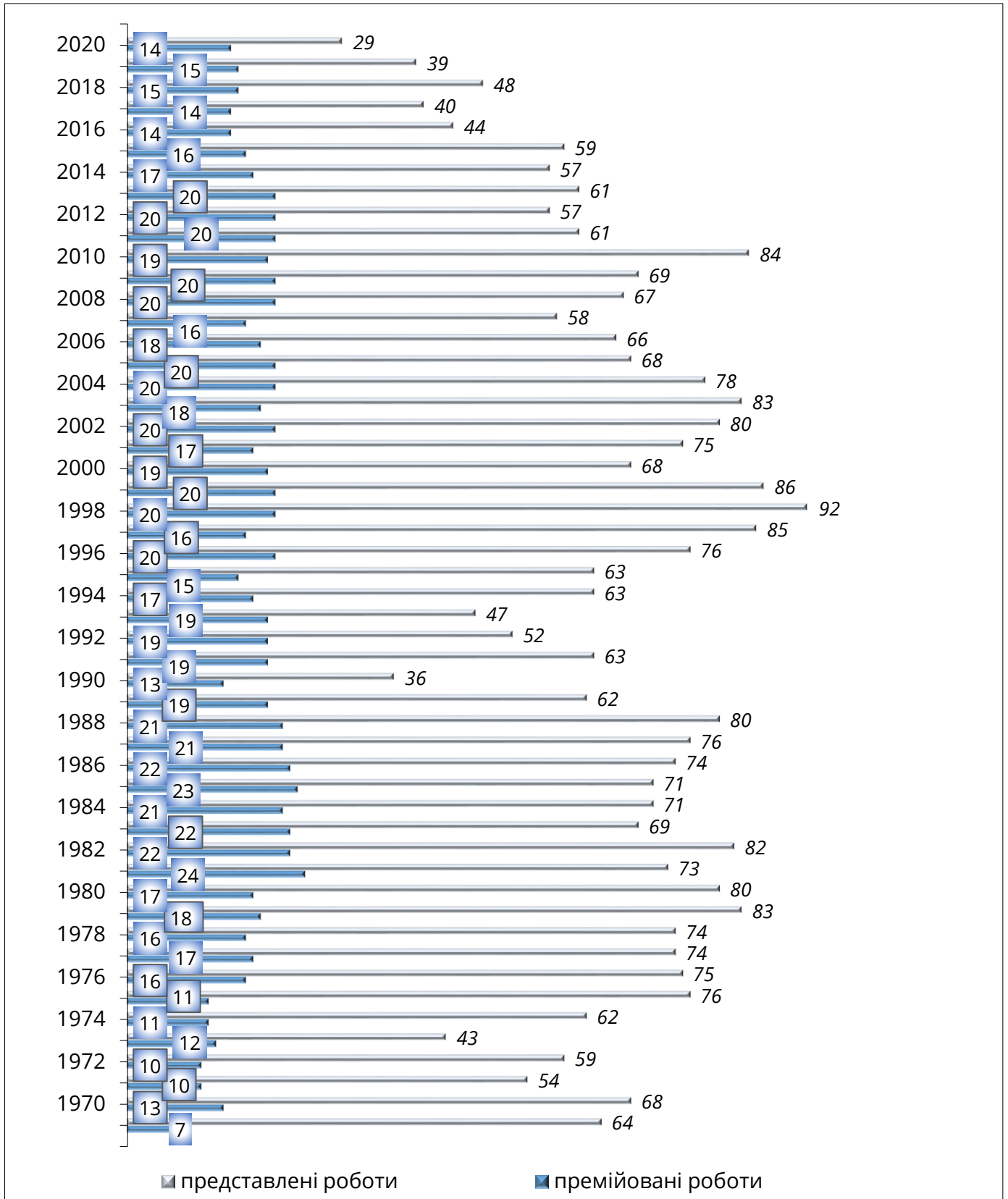

Рис. 2. Співвідношення премійованих робіт до кількості представлених в Комітет за 1969-2020 роки

Премії Президента України для молодих вчених

З метою сприяння створенню атмосфери здорової конкуренції серед молодих науковців, за видатні досягнення в галузі природничих, технічних та гуманітарних наук, які сприяють дальшому розвитку науки, суспільному прогресу і утверджують високий авторитет вітчизняної науки у світі у 2000 році Президентом України і було засновано премії Президента України для молодих вчених.

З 2001 року Комітет опікується питанням присудження премій Президента України для молодих вчених.

- Премію засновано Президентом України у 2001 році для відзначення молодих вчених віком до 35 років.
- Перші два роки присуджувалось 10 премій молодим вченим Національної академії наук України у розмірі 10 тисяч гривень кожна.
- З 2003 року встановлено 25 премій (із них до 10 премій для молодих вчених Національної академії наук України).
- У 2009 році кількість премій збільшено до 40 премій (із них до 15 премій для молодих вчених Національної академії наук України) у розмірі 20 тисяч гривень кожна.
- З 2014 року щороку присуджується до 40 премій (з них до 20 премій для молодих вчених закладів вищої освіти) у розмірі 40 тисяч гривень кожна.

За 20 років всеукраїнське визнання отримали 647 робіт (із 1471 поданих).

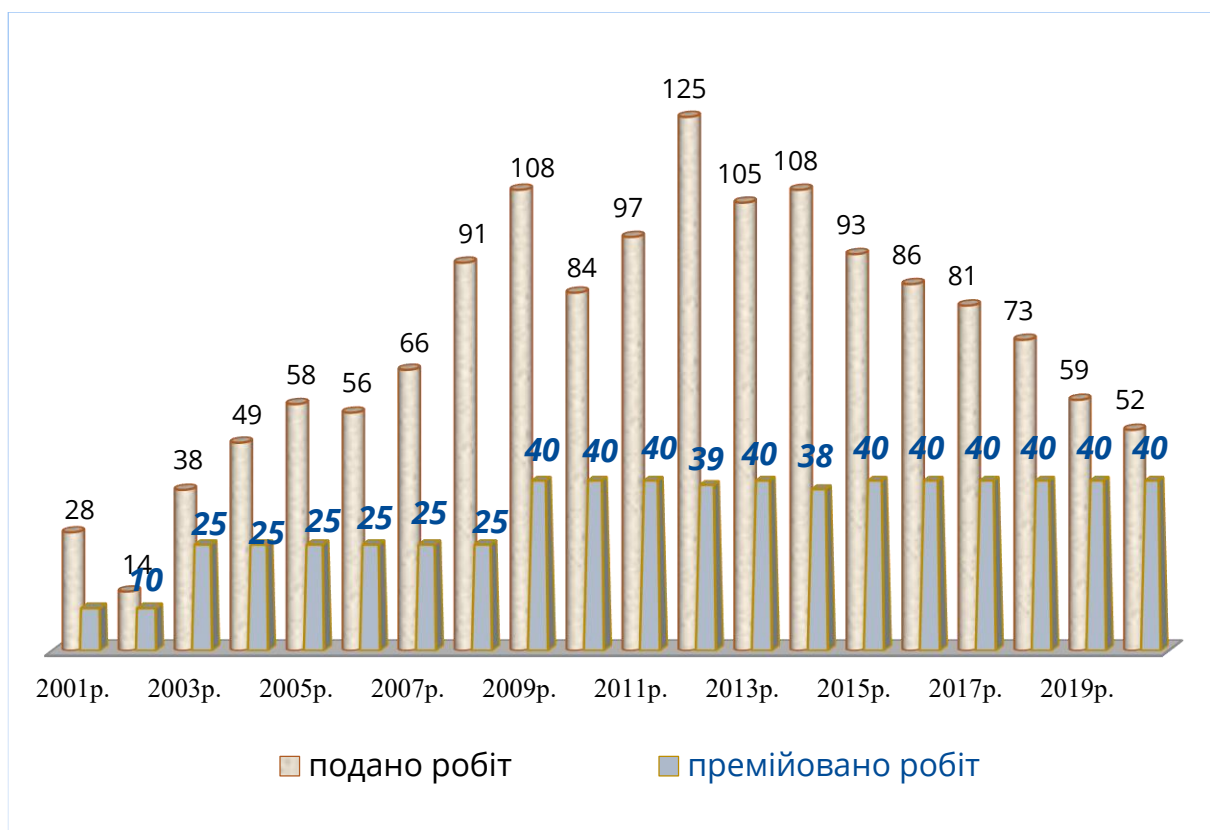

Рис.3. Співвідношення премійованих робіт до кількості представлених в Комітет за 2001-2020 роки

КІЛЬКІСТЬ ПРЕМІЙОВАНИХ	РОБІТ	ЛАУРЕАТІВ
Національна академія наук України	263	610
Міністерство освіти і науки України	249	530
Міністерство охорони здоров'я України	26	37
Міністерство економіки України	4	14
Міністерство внутрішніх справ України	13	14
Міністерство енергетики України	3	5
Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України	3	3
Міністерство оборони України	7	9
Національна академія медичних наук України	20	23
Національна академія аграрних наук України	24	55
Національна академія педагогічних наук України	9	9
Національна академія правових наук України	10	11
Національна академія мистецтв України	1	1
УКРКООПСПІЛКА	5	6
Державне космічне агентство України	6	7
Державна прикордонна служба України	1	1
Приватні заклади вищої освіти	3	5
ВСЬОГО	647	1340

Рис.4. Кількість премійованих робіт в Комітеті за підпорядкуванням організацій, що представили роботи.

Найкращі наукові результати демонстрували молоді вчені Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського" та НТК "Інститут монокристалів" Національної академії наук України.

КІЛЬКІСТЬ ОТРИМАНИХ	ПРЕМІЙ	ЛАУРЕАТІВ
<i>Київський національний університет імені Тараса Шевченка</i>	31	48
<i>Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"</i>	22	58
<i>Науково-технологічний комплекс "Інститут монокристалів" НАН України</i>	19	57
<i>Інститут кібернетики імені В.М.Глушкова НАН України</i>	12	30

КІЛЬКІСТЬ ОТРИМАНИХ	ПРЕМІЙ	ЛАУРЕАТІВ
<i>Інститут математики НАН України</i>	12	35
<i>Інститут молекулярної біології і генетики НАН України</i>	12	31
<i>Національний технічний університет "Дніпровська політехніка"</i>	12	36
<i>Національний університет біоресурсів і природокористування України</i>	12	26
<i>Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"</i>	12	29
<i>Національний університет "Львівська політехніка"</i>	9	22
<i>Національний університет "Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка"</i>	8	22
<i>Фізико-механічний інститут імені Г.В.Карпенка НАН України</i>	8	20

Рис.5. Кількість премійованих робіт за організаціями, представники яких отримали максимальну кількість премій

*****

Стипендії Президента України та Кабінету Міністрів України для молодих вчених

За ініціативи Президента України рішенням Кабінету Міністрів України з 1994 року Комітет опікується питаннями призначення 300 щомісячних стипендій Президента України для молодих вчених та 320 стипендій Кабінету Міністрів України.

Стипендії призначаються президією Комітету терміном на два роки і виплачуються стипендіатам за місцем їхньої основної роботи (навчання). Проведення конкурсів на здобуття стипендій та прийняття рекомендацій про їх призначення покладається на президії Національної академії наук України, національних галузевих академій наук, колегії міністерств і відомств яким виділена відповідна кількість стипендій. Умови та порядок проведення зазначених конкурсів визначає Комітет.

За двадцять шість років стипендіатами стали близько шести тисяч осіб. Як показує досвід, така форма державної підтримки, яка полягає у можливості здійснювати адресну фінансову винагороду її кращим представникам, виявилася досить ефективною для становлення молоді в науці.

Як вчить нас історія, наукові досягнення формують культурний, освітній та інтелектуальний потенціал нації. Сильна наука, готовність генерувати нові знання і технології – це запорука самостійного суверенного розвитку будь-якої держави в сучасному світі і, звичайно, України.